

20/2012

Politisoitu rajaseutu

Lectio praecursoria 24.8.2012

Antti Rähä

Antti Rähän Suomen historian väitöskirja *Jatkuvuus ja muutosten hallinta. Hamina ja Lappeenranta Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720–1760-luvuilla* tarkastettiin 24.8.2012 Jyväskylän yliopistossa. Vastaväittäjänä toimi tutkija Kari-Matti Piilahti Helsingin yliopistosta ja kustoksena professori Petri Karonen Jyväskylän yliopistosta.

Historiantutkija on paitsi menneisyyden, myös oman aikansa vaikutteille altis. Suuren Pohjan sodan päättymisestä vuonna 1721 alkunsa saanut lähes satavuotinen Vanhan Suomen aikakausi on yksi suomalaisen historiankirjoituksen poleemisimmista aihealueista kautta aikojen. Vanhan Suomen maantieteellisellä sijainnilla ensin Ruotsin ja Venäjän sekä sittemmin Suomen ja Venäjän välisellä rajaseudulla on ollut heijastuksensa historiantutkimukseen. Vanha Suomi on ollut 1800-luvun lopulta alkaen historiantutkimukselle eräänlainen Suomen ja sen itäisen naapurin välisten ongelmien ja kiistojen konkretisoituma. Analogiat menneisyyden ja kulloinkin eletyn nykyisyyden välillä ovat olleet ilmeisiä. Varsinkin Vanhan Suomen alueen lahjoitusmaakysymys on ollut toistuvia intohimoja herättänyt tutkimusaihe. Vanhan Suomen lahjoitusmaatalonpojat rinnastettiin alun alkaen venäläisiin maaorjiin ja lahjoitusmaatalonpoikien satunnaiset mielenilmaukset tulkittiin kapinoiksi, joissa suomalainen talonpoika peräsi oikeuksiaan venäläisiä donataareja vastaan.

Historiantutkija ja valtiopäivämies professori J. R. Danielson-Kalmarin 1890-luvun alussa ilmestyneellä teoksella *Viipurin läänin palauttaminen muun Suomen yhteyteen* on ollut merkittävä vaikutus Vanhasta Suomesta luotun yleiseen kuvaan. Danielson-Kalmari luonnehti tutkimuksessaan Suomen kaakkoiskulman Karjalan heimon kokeneen aikojen saatossa kohtalon kovuutta enemmän kuin mikään muu Kalevan kansan haara. Ei kuitenkaan pelkkää huonoa, jos ei jotain hyvääkin, sillä vaikka vuoden 1743 Turun rauha teki suomalaiseen isänmaahan jälleen syvän haavan, se lisäsi Danielson-Kalmarin mukaan suomalaisuuden elinvoimaa kadotetulla Suomen

kaakkoiskulmalla. Danielson-Kalmarin mielestä moni Suomen historian ulkonainen tappio on osoittautunut lopulta kansallista asiaa edistäneeksi.

Eletyn nykyisyyden puolustaminen historiallisella argumentoinnilla oli paikoin vahvasti läsnä myös 1900-luvun alussa laadituissa Vanhan Suomen alueen pitäjä- ja kaupunginhistorioissa. Professori Sigurd Nordenstreng kuvasi Haminan kaupunginhistoriassa entiseen verrattuna aivan toisen hengen läpitunkeneen sen valtakunnan, johon Hamina liitettiin Turun rauhan jälkeen. Nordenstrengin mukaan Venäjän kaikkivaltias hallitusmahti seisoi lainkin yläpuolella. Laki ei ollut oikeudenmukaisuuden ja jatkuvuuden turva, vaan sen sisältö voitiin määrätä hallitsijan mieskohtaisen tahdon mukaan, kumota tai muuttaa ilman, että sitä voitiin rajoittaa alamaisten puolelta mitenkään. Koko se mahtava virkavalta, joka ilman mitään tarkastusta muodosti hallituskoneiston, katsoi olevansa rajattoman itsevaltiuden, ei suinkaan yleisön palvelijana.

1920–1930-lukujen Suomen ”kansallinen” itsepuolustus heijastui historiantutkimukseen niin sanottujen sortovuosien valtio-oikeudellisen taistelun tavoin. Yksi esimerkki siitä on Viipurista Leningradin oblastin arkistosta löytyvä Viipurin maakunta-arkiston hoitaja Ragnar Rosénin käsikirjoitus Vanhan Suomen historiasta. Rosén luonnehti 1700-luvun Vanhaa Suomea vanhaksi matoksi, jota talon emäntä ei ollut huolellisesti parsinut, vaan jonka monet repeytymät ja reiät oli peitetty hätäisesti neulomalla mattoon erikokoisia ja erivärisiä kangastilkkuja. Rosénin mukaan Vanha Suomi oli elinvoimaton maakunta, jossa oli toistensa kanssa sekä rinnan että usein ristiriidassa ruotsalaisia ja venäläisiä lakeja. Vanhan Suomen takapajuisuus, kehittymättömyys ja kansallisen alueen silpoutuminen olivat tekijöitä, jotka oli helppo selittää alueen venäläisten vaikutteiden kautta.

Vanhan Suomen historiankirjoitus alkoi saada uusia piirteitä laajemmin vasta 1900-luvun loppupuolella, kun vaikeilta tuntuviin tutkimusongelmiin haettiin myös muita selityksiä kuin keisarikunnan hallinnon sekaannukset, piittaamattomuus tai Venäjän hallitsijoiden oikut. Samalla 1700-luvun alun suomalaisten talonpoikien kärsimyksiä ja sotilaiden urheutta korostanut tutkimus koki muutoksia. Se tarkoitti sitä, että talvi- ja jatkosodan jälkeisten yltiöisänmaallisten kuvausten aika Uudenkaupungin rauhan jälkeisestä Suomen heimosta alkoi olla ohi. Kirjoitelmat ainutlaatuisen sitkeästä kansasta, joka loppuun kidutettuna, köyhäksi raastettuna ja luurangoiksi laihtuneena tarttui kirveeseen rakentaakseen kotejaan ja raivatakseen umpeen kasvaneet pellot jälleen viljaa antaviksi, kertovat sekä historiasta että kirjoitusajastaan. Tuoreimpien tutkimustulosten mukaan esimerkiksi ruotsalais-suomalaisen armeijan asettuminen Pohjanmaalla Napuen kylässä kevättalvella 1714 taisteluun ylivoimaista vihollista vastaan ei ollut yksin sotilaallista urheutta ja isänmaan rakkautta. Kysymys oli myös sodanjohdon oman tulevaisuuden turvaamisesta, sillä jatkuva perääntyminen uhkasi tuhota päällystön kunnian.

Historiantutkija ja menneisyys

Vaikka olen edellä nostanut kriittisesti esiin Suomen historiankirjoituksen ”kansallisia” näkökulmia, eivät eri näkökulmista painottuneet lähestymistavat sinällään heikennä saavutettujen tutkimustulosten historiatieteellistä painoarvoa.

Tutkijan on kuitenkin pyrittävä tiedostamaan erilaiset riippuvuussuhteet ja oma asemansa sekä tehtävä ero nykyisyyden ja menneisyyden välille. Menneisyydestä luotua kuvaa ei voida liittää osaksi laajempaa kontekstia, mikäli ei ymmärretä, mitä eletty aika ja ympäristö merkitsivät sitä eläneille ihmisille. Varhaismodernin ajan ja nykyihmisen ajattelutapojen eroja on pohdittu viime vuosikymmeninä runsaasti. Sen tuloksena jako menneisyyden tunnepitoisen ja asioita kyseenalaistamattoman sekä modernin asioita käsitteellisesti hahmottavan ja syysuhde-seurauksia pohtivan ihmisen välillä on hylätty jo aikoja sitten. Tutkimuksen teon näkökulmasta se on tarkoittanut siirtymää kehityspsykologiasta mentaliteetteihin ja ympäristön vaikutusten puntarointiin.

Vanhan Suomen kontekstissa menneisyyden kuvaaminen kulloinkin eletyn nykyisyyden kautta selittyy sillä, että historiankirjoituksella haettiin vuosikymmenten ajan oikeutuksia erilaisiin kiistakysymyksiin Suomen ja sen itänaapurin monimutkaisten suhteiden verkostossa. Käytännössä politisoitunut kansallinen näkemys peitti alleen historiatieteelliset lähestymistavat. Vanhaa Suomea käsittelevän historian tutkimuksen ongelmana on ollut jo pitkään perustutkimuksen puute. Siihen tilanteeseen on alkanut tulla muutosta vasta viime vuosien aikana.

Millä tavalla sitten esimerkiksi kylmän sodan päättyminen, nykyinen eurokriisi tai vaikkapa Curiosity-mönkijän Marsin kamaralla tekemä tutkimustyö ovat mahdollisesti vaikuttaneet Räihä 2012 tulkintoihin ja näkemyksiin, jää tulevien tutkijoiden polemisoitavaksi. Tässä ja nyt seison kuitenkin tutkimuksessani esittämäni tulosten takana huomattavasti tukevammin kuin taannoin Suomen Kuvalehdessä esiintynyt freelance-toimittaja Tuomas Enbuske. Enbuske oli valmis haastattelemaan talousvaikuttaja Björn Wahlroosia heti, kun joku kertoo, onko hän Wahlroosin kanssa samaa vai eri mieltä valtion kilpailukyvyn kohentamisesta ihmisten vapaa-aikaa verottamalla tai demokratiaa rajoittamalla.

Kaakkoisen Suomen 1700-luvun historian tutkiminen valtionrakennuspolitiikan näkökulmasta 1720-luvulta 1760-luvulle on eräänlainen kannanotto perinteistä historian periodisointia kohtaan. Jako aikaan ennen ja jälkeen Turun rauhaan ajoittuvan valtakunnanvaihdoksen on valtionhallinnollisesti pätevä, muttei rajaseudun asukkaiden näkökulmasta ainoa mahdollinen. Perinteinen aikakausijako nähdään usein tutkimusten raameina, joihin tutkimustulokset sopeutetaan. Aikakaudet mielletään helposti todellisuuden osiksi ja aikakausien väliset muutokset nopeiksi.

1700-luvun rajaseudun asettaminen sekä ruotsalaiseen ja venäläiseen että laajemmin yleiseurooppalaiseen aikalaiskontekstiin on ollut paitsi palkitsevaa, mutta myös sananmukaisesti aiheuttanut harmaita hiuksia. Suomalaisessa historiankirjoituksessa vuosikymmeniä jopa itsestänselvyyksinä pidettyjen selitysmallien haastaminen on mahdollista vain nostamalla aikalaisnäkökulma tutkimuksen ja argumentaation keskiöön. Turun rauhan jälkeisen eteläisen Saimaan ja Suomenlahden välisen alueen liittäminen Venäjän alaisuuteen on nähty aiemmissa tutkimuksissa ensi sijassa hallinnollisena toimenpiteenä. Näkemys on perusteltu, sillä yhdistämisessä ei puututtu alueella noudatettuihin oikeudellisiin normeihin tai paikallishallinnollisen järjestelmän toimintaan. Normatiivinen jatkuvuus ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, etteivätkö käytännöt olisi muuttuneet.

Vanhempi varhaismodernin ajan valtionrakennuspolitiikkaan keskittynyt tutkimus kiinnitti huomiota pääasiassa valtiollisten rakenteiden ja instituutioiden muodostamiseen. Nykyinen uudempi tutkimus on ollut kiinnostunut yhä useammin yksilöiden toiminnasta ja siitä, kuinka valtaa tuotettiin, käytettiin ja ylläpidettiin sosiaalisen vuorovaikutuksen avulla. Oman tutkimukseni sijoitan näiden kahden suuntauksen välimaastoon, sillä olen kiinnostunut hallinnollis-poliittisten rakenteiden olemassaolon luomista vuorovaikutusmahdollisuuksista. 1700-luvun alamaissa oli huomattava vaikutusvalta ja itsemääräämisoikeus yhteisöjen sisäisissä asioissa riippumatta siitä, olivatko he Ruotsin vai Venäjän kruunun alamaisia. Olipa vuorovaikutus kuinka epäsymmetristä hyvänsä, erilaisia neuvottelukanavia oli olemassa, sillä kruunu saattoi pitää yhteiskunnalliset ristiriidat hallinnassaan vain, jos se nautti rahvaan luottamusta.

Monikulttuurinen rajaseutu

1700-luvun rajaseudun taloudellis-hallinnollisten rakenteiden ja kontaktien sekä vierauden ja paikallisväestön identifikaation tutkiminen on ollut haastava tehtävä. Suomalaisissa syvässä istuvat asenteet venäläisiä ja venäläisyyttä kohtaan eivät ole ainakaan helpottaneet tilannetta. Ruotsin ja Venäjän väliselle rajaseudulle saapuneita ”vieraita” venäläisiä henkilöitä ei pidetty konkreettisesti yhteisöille haitallisina, eivätkä he joutuneet väkivallan tai näkyvän syrjinnän kohteeksi. Vieraita ei verrattu irtolaisten tai muuten poikkeavien henkilöiden yhteisöille aiheuttamiin rasituksiin. Yhteisöille aiheutuva uhka nähtiin pääasiassa taloudellisina menetyksinä ja toimeentuloon liittyneinä ongelmina, ei tulijoiden mukanaan tuomana väkivaltana tai muuna ei-toivottuna käytöksenä.

Vierauden määrittely me ja muut -tematiikan kautta oli jokapäiväistä 1700-luvun rajaseudulla. Kysymys ei ollut nykyaikaisesta kansallisuuksiin perustuneesta erottelusta, vaan erilaisiin oikeuksiin liittyneiden rajojen vedosta henkilöiden välille. 1700-luvun rajaseudun ihmisille ei ollut tärkeää korostaa toisistaan kielellisesti ja uskonnollisesti eroavien meidän ja muiden kulttuurista erilaisuutta, mikäli rajalinja oli selvä. Kieli oli ennen kaikkea kommunikaation väline. Kieleen liittyen on tärkeä muistaa, ettei varhaismodernin ajan valtioilla ollut vakioituja yleiskieliä. Rahvas puhui erilaisia kieliä ja murteita, joten muotoillessaan valituksia ja anomuksia keskushallinnon suuntaan he tarvitsivat äidinkielestään riippumatta vallan kieltä taitaneen henkilön. Kohtaamistilanteissa henkilöiden välisten rajojen painottaminen tuli sitä tärkeämmäksi, mitä lähemmin ryhmiä yhdistävistä tai ryhmien väliset erot sivuuttavista tekijöistä oli kulloinkin kyse. Esimerkiksi elinkeinonharjoittamiseen liittyneissä kysymyksissä etnisellä tai kulttuurisella taustalla ei ollut itsessään väliä, joten ero täytyi tehdä näkyväksi osoittamalla ne henkilöt, joilla oli tiettyjä ammatinharjoitusta ja kaupankäyntiä koskeneita oikeuksia.

Ruotsin suurvalta-ajan valtakunnan väestön identiteetti on tiivistetty tutkimuksessa yleispätevästi vapauteen, luterilaisuuteen ja köyhyyteen. Varhaismodernin ajan valtiollisiin kokonaisuuksiin yhdistetyn identiteetti-käsitteen käyttö on kuitenkin jo itsessään ongelmallista. Vertailevan tutkimuksen avulla on havaittu, että rahvaan ja eliitin kulttuuriset erot olivat saman valtion sisällä usein suuremmat kuin eliitin elämänpiirin ideologiset erot kahden eri valtion välillä. Kärjistäen sanoen nykyiset

kansallisuuserot saattavat olla hyvinkin erilaisten rajojen vaikutusta, eivät syy rajojen olemassaoloon. Etnisyys tai kansallisuus eivät ole minkään ryhmän sisäsyntyinen ominaisuus, vaan ne muodostuvat vuorovaikutuksessa muiden kanssa. Eristäytynyt etninen ryhmä on anakronismi, sillä ryhmien etnisyys tulee esiin vain suhteessa muihin ryhmiin.

Ruotsi kehittyi varhaismodernilla ajalla poikkeuksellisen aikaisin keskusjohtoiseksi, lopulta ympäri Itämeren laajentuneeksi valtiokokonaisuudeksi. Valtion laitoksia ja instituutioita kehitettiin valtion tarpeet ja tietyt tarkoitukset huomioiden hallinnon, talouden ja sotalaitoksen näkökulmasta. Yhteiskunta oli aikakaudellaan poikkeuksellisen yhtenäinen. Suomen puoleinen osa valtakuntaa erosi Pohjanlahden takaisesta Ruotsista oikeastaan vain Suomen rajaseutuaseman ja suomen kielen myötä. Suomen korostaminen muusta valtakunnasta erillisenä alueena esimerkiksi virkamiehien sisäisen rekrytoitumisen kautta on osoitettu ainakin osittain pätemättömäksi – tai muuten samasta perspektiivistä katsottuna myös Skoonen tai Pohjois-Ruotsin Norlannin alueen voi väittää pyrkineen erottautumaan tai jopa irrottautumaan muusta valtakunnasta.

Venäjä pääsi valtiona samaan kehitykseen vasta 1700-luvulle tultaessa. Venäjällä ei ollut kuitenkaan realistisia mahdollisuuksia luoda valtiota, jonka sisäinen yhtenäisyys olisi ollut lähellekään Ruotsin tasoa. Venäjä turvautui valtionrakennuspolitiikassaan 1600-luvun Ruotsista tuttuun konglomeraatti-ideologiaan, jossa valtakunnan uusilla osilla oli toisistaan poikkeavat oikeudet ja suhteet keskushallintoon. Maantieteelliseltä kooltaan suunnattoman Venäjän imperiumin heterogeenisyys antoi eri etnistä taustaa oleville valtakunnan väestöryhmille laajan mahdollisuuden omaehtoiseen identiteetin muodostukseen, varsinkin valtakunnan läntisillä rajaseuduilla. Vuoden 1809 jälkeisen autonomisen Suomen suuriruhtinaskunnan tutkijoita on askarruttanut jo pitkään kysymys siitä, liitettiinkö vuonna 1812 Vanha Suomi silloiseen muuhun eli uuteen Suomeen vai tapahtuiko itse asiassa päinvastoin. Jälkimmäiselle näkökulmalle muodostaa painavat perusteet se tosiasia, että Ruotsin siihen asti hallitsema Suomi oli kiinteä osa valtakuntaa, kun taas Vanha Suomi oli harjoitellut paikoin jo lähes vuosisadan ajan pitkälle ulottunutta instituutioiden autonomiaa.

Arkistoaineisto:

Leningradin Oblastin arkisto (Viipuri), Ragnar Rosénin kokoelma.

Lehdet:

Suomen Kuvalehti 27/2012 (ilm. 6.7.2012).

Kirjallisuus:

Danielson-Kalmari, J. R. 1894. *Viipurin läänin palauttaminen muun Suomen yhteyteen*. Helsinki: Weiling & Göös.

Nordenstreng, Sigurd. 1909. *Fredrikshamns stads historia. Andra delen.*
Fredrikshamn: Suomalainen sanomalehti- ja kirjapaino-o.y.

Räihä, Antti. 2012. *Jatkuvuus ja muutosten hallinta. Hamina ja Lappeenranta Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720–1760-luvuilla.* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.